

МАТЭРЫЯЛЫ ПА АРХЕАЛОГІІ БЕЛАРУСІ
MATERIALS ON THE ARCHAEOLOGY OF BELARUS

Зборнік навуковых артыкулаў
Заснаваны ў 1957 годзе

Выпуск 23

**Археалагічныя даследаванні
на тэрыторыі Беларусі
ў 2009–2010 гадах**

**The archaeological investigations
on the territory of Belarus
in 2009–2010**

У выданні прадстаўлены вынікі даследаванняў помнікаў палеаліту, мезаліту, неаліту, бронзавага і жалезнага вякоў, эпохі сярэдневякоўя і ранняга новага часу, якія праводзіліся тэрыторыі Беларусі на працягу 2009–2010 гг., а таксама ўводзяцца ў навуковы зварот новыя археалагічныя помнікі і матэрыялы.

Разлічана на археолагаў, гісторыкаў, краязнаўцаў, музейных работнікаў, настаўнікаў і ўсіх тых, хто любіць старажытную гісторыю, цікавіцца матэрыяльнай і духоўнай культурай нашых далёкіх продкаў.

У к л а д а л ь н і к і:

кандыдат гістарычных навук, дацэнт А. М. Мядзведзеў,
кандыдат гістарычных навук В. Л. Лакіза

Р э д а к ц ы й н а я к а л е г і я:

В. М. Ляўко, доктар гістарычных навук, прафесар (галоўны рэдактар);
П. Ф. Лысенка, доктар гістарычных навук, прафесар
(намеснік галоўнага рэдактара);
Г. В. Штыхаў, доктар гістарычных навук, прафесар;
А. Г. Калечыц, доктар гістарычных навук, прафесар;
Э. М. Загарульскі, доктар гістарычных навук, прафесар;
С. Я. Рассадзін, доктар гістарычных навук, прафесар;
І. А. Марзалюк, доктар гістарычных навук, прафесар;
С. А. Піваварчык, доктар гістарычных навук, дацэнт;
А. М. Мядзведзеў, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (адказны сакратар);
В. Л. Лакіза, кандыдат гістарычных навук (намеснік адказнага сакратара)

Н а в у к о в ы р э д а к т а р

В. Л. Лакіза, кандыдат гістарычных навук

Р э ц е н з е н т ы:

доктар гістарычных навук, прафесар Я. Р. Рыер,
доктар гістарычных навук, дацэнт С. А. Піваварчык,
кандыдат гістарычных навук, дацэнт А. М. Мядзведзеў

Выданне падрыхтавана ў рамках выканання падпраграмы № 1 «Гісторыя, духоўная і матэрыяльная культура беларускага народа» («Гісторыя і культура») як складовай часткі Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў на 2011–2015 гады «Гуманітарныя навукі як фактар развіцця беларускага грамадства і дзяржаўнай ідэалогіі» (ДПНД «Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава») (навуковы кіраўнік – доктар гістарычных навук, прафесар А. А. Каваленя), раздзела 1 «Археалагічныя помнікі першабытнай і сярэднявечнай эпох на тэрыторыі Беларусі: этнагенэз, дзяржаўнасць, матэрыяльная і духоўная культура» (кіраўнік – доктар гістарычных навук, прафесар В. М. Ляўко).

На вокладцы змешчана каменная свідраваная сякера з тэрыторыі Ашмянскага раёна.
Захоўваецца ў фондах Ашмянскага краязнаўчага музея

Ю. В. Юркавец, Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, выкладчык (г. Гродна);

В. А. Емяльянчык, Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, выкладчык (г. Наваполацк)

Вынікі археалагічнага і антрапалагічнага вывучэння матэрыялаў пахаванняў з помніка Коматава-5-ГЭС

Уводзіны. Помнік Коматава-5 знаходзіцца на правым беразе р. Нёман, з заходняга боку ад вёскі Коматава Гродзенскага раёна Гродзенскай вобласці, на пагорку памераў 80 × 120 м. Помнік абследавалі ў 1958 г. Ф. Д. Гурэвіч, у 1973–1975 гг. Я. Г. Звяруга [1, с. 157]. Паверхня пагорка задзіраваная, з угодняга боку знаходзіцца лесапасадак. На паверхні сустракаюцца камяні розных памераў са слядамі апрацоўкі, на адным з камянёў ёсць надпіс з датай «1789».

Археалагічныя даследаванні на помніку праводзілі Інстытут гісторыі НАН Беларусі сумесна з факультэтам гісторыі і сацыялогіі УО «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы». У рамках археалагічных даследаванняў у зоне будаўніцтва ГЭС на р. Нёман, у 2010 г. на помніку было даследавана 264 м² (у паўночна-заходняй частцы пагорка). На глыбіні ад 0,2 да 2,8 м у слоі шэрай перамешанай зямлі было выяўлена больш за 250 аб'ектаў. Пераважная большасць аб'ектаў – пахаванні. Хавалі вельмі блізка адзін да другога, акрамя таго пахаванні былі зроблены ў некалькі ярусаў. Гэта, а таксама будаўніцтва пабудовы культавага прызначэння на могілках прывяло да таго, што большасць шкілетаў моцна пашкоджана, косткі перамешаны, раскіданы. Падчас раскопак траплялася шмат валуноў розных памераў, частка з іх – гэта надмагільныя камяні (на пяці камянях маюцца выявы крыжоў), а частка – тыя, што адносяцца да разбуранай пабудовы.

Усіх памерлых хавалі лежачы на спіне, у выцягнутым стане. Пераважная арыентацыя пахаваных – галавой на паўднёвы захад, нагамі на паўночны ўсход, за выключэннем трох дзіцячых пахаванняў, якія ляжалі па лініі поўнач–поўдзень. Палаженне рук памерлых рознае: рукі перакрываюцца на грудзях, складзены на жываце, адна рука на грудзях, другая – на жываце, рукі перакрываюцца на тазавых костках і г. д. Над пахаваннямі і па баках ад іх выразна прасочваліся рэшткі трун (у выглядзе тонкіх карычневых палосак спаражналага дрэва), у двух выпадках пахаванні былі пакрыты карой. Труны мацаваліся цвікамі. Пахавальныя ямы выразна прасочваліся толькі ў ніжнім ярусе пахаванняў (пахаванні ў мацерыку). Пад альбо над некаторымі шкілетамі знойдзены рэшткі грубай тканіны (мешкавіны).

Рэчавы інвентар пахаванняў небагаты, прадстаўлены ўпрыгажэннямі (у першую чаргу завушніцамі і пярсцёнкамі), дэталі адзення (гузікамі, спраж-

камі), прадметамі побыту (іголкай, напарсткам), манетамі. Асноўная колькасць знаходак (больш 10 тыс. адзінак) не звязана з пахаваннямі, і, хутчэй за ўсё, была прынесена наведвальнікамі могілак. Гэта прадметы побытавага і гаспадарчага прызначэння: невялікія фрагменты ганчарнай керамікі (непаліванай, дымленай, у невялікай колькасці паліванай), манеты, булаўкі, ўпрыгажэнні, нож, тачыльныя брускі і г. д. Цікавымі знаходкамі з'яўляюцца шасціканцовая зорка ад шпору і бронзавая капавушка. Дзякуючы рэчаваму інвентару, могільнік можна датаваць канцом XV – XVIII ст.

Антрапалагічная экспертыза шкілетных рэштак была праведзена В. А. Емяльянчык з мэтай вызначэння колькасці пахаваных, іх палавой і ўзроставай прыналежнасці, вымярэння чарапоў і костак посткраніяльнага шкілета. У красавіку 2011 г. адбылося перапахаванне чалавечых парэшткаў на месцы раскопу 2010 г. На перапахаванне былі запрошаны праваслаўныя і уніяцкія святары, праведзена імша. На месцы перапахавання зроблены мемарыяльны помнік (пастаўлены камяні з крыжамі з раскопу 2010 г.).

Матэрыялы і метады даследавання. Стан захаванасці касцей дрэнны, многія шкілеты прадстаўлены толькі абломкамі дыяфізаў доўгіх трубчастых касцей. Некаторыя аб'екты, выяўленыя ў ходзе археалагічных раскопак, прадстаўлены скапленнямі касцей, якія ўключаюць рэшткі некалькіх чалавек. Так, аб'ект № 19 прадстаўлены рэшткамі не менш як дзесяці чалавек, аб'ект № 119 – дзевяці, аб'ект № 130 – пяці чалавек.

Палавая прыналежнасць дарослых вызначана на падставе комплекснага метаду, заснаванага на ацэнцы характэрных для мужчын і жанчын структурных асаблівасцей чэрапа і тазавых касцей. Амаль у палове выпадкаў (у 47%) дакладнае вызначэнне полу дарослых было немагчыма ў сувязі з дрэннай захаванасцю касцей і поўнай адсутнасцю дыягнастычных фрагментаў (тазавыя косці цалкам разбураны, чэрап альбо зусім не захаваны, альбо захаваны вельмі фрагментарна).

Пры вызначэнні біялагічнага ўзросту дарослых індывідаў улічвалася ступень зарастання чарапных швоў у спалучэнні са ступенню сцёртасці зубоў. У 29% выпадкаў, пры адсутнасці чэрапа альбо вельмі дрэннага стану яго захаванасці, дакладнае вызначэнне ўзросту дарослых індывідаў з'яўлялася немаг-

чымым; у гэтых выпадках, улічваючы стан посткраніяльнага шкілета, узрост вызначаўся як «дарослы». Узрост дзіцячых шкілетаў вызначаўся па ступені развіцця зубной сістэмы па схеме D. H. Ubelakera [2, p. 64], ступені акацыянення розных аддзелаў шкілета, а таксама на падставе марфалагічнага крытэрыю, які ўлічвае памеры доўгіх трубчастых касцей [3, s. 143]. На падставе атрыманых характарыстык узроставага размеркавання смяротнасці былі вылічаны стандартныя табліцы дажыцця, асобна для агульнай выбаркі, асобна для мужчын і жанчын [4, s. 241–243].

Вынікі і іх абмеркаванне. Астэалагічны матэрыял, выяўлены ў ходзе археалагічных раскопак, прадстаўлены рэшткамі не менш за 302 чалавекі, з якіх 254 дарослых і 48 дзяцей. Дзіцячыя рэшткі складаюць 15,9% ад агульнай колькасці пахаваных, што значна ніжэй за чаканы ўзровень дзіцячай смяротнасці. Улічваючы агульны дрэнны стан захаванасці шкілетнага матэрыялу і больш хуткае разлажэнне дзіцячых костак у параўнанні з косткамі дарослых, ёсць аснова меркаваць недаўлік дзіцячых пахаванняў.

Сярод рэшткаў дарослых індывідаў 81 шкілет быў вызначаны як мужчынскі, 53 – як жаночыя, пол

120 індывідаў не быў вызначаны з прычыны вельмі дрэннай захаванасці шкілетаў. Нягледзячы на ўяўную перавагу колькасці мужчынскіх рэшткаў над жаночымі, весці гаворку аб парушэнні суадносін полу ў даследаванай групе не даводзіцца, паколькі вядома, што жаночыя шкілеты захоўваюцца горш у параўнанні з мужчынскімі. Улічваючы значную колькасць пахаваных, вызначэнне полу якіх з'яўлялася немагчымым, наўрад ці можна весці гаворку аб парушэнні суадносін полу ў даследаванай групе.

Для палеадемаграфічнага аналізу аказаліся прыдатнымі 225 шкілетаў. На падставе атрыманых характарыстык узроставага размеркавання смяротнасці была складзена табліца дажыцця (гл. табліцу). Важным параметрам табліцы дажыцця з'яўляецца чаканая працягласць жыцця (E_x). У шэрагу E_x найбольш важным паказчыкам з'яўляецца значэнне E_0 – сярэдняя чаканая працягласць жыцця пры нараджэнні, якое непасрэдна адлюстроўвае сярэдняю агульную працягласць жыцця насельніцтва. У даследаванай групе сярэдняя чаканая працягласць жыцця пры нараджэнні склала 33,5 гады, аднак, улічваючы недастатковую рэпрэзентатыўнасць дзіцячай часткі даследаванай выбаркі, зарэгістраваны паказчык можа істотна адрознівацца ад рэальнага.

Табліца дажыцця насельніцтва Коматава канца XV – XVIII ст.

Узрост	D_x	d_x	l_x	q_x	L_x	T_x	E_x
<i>Усе дарослыя і дзеці</i>							
0–6	30,5	13,6	100,0	0,136	559,3	3347,8	33,5
7–14	15,5	6,9	86,4	0,080	664,0	2788,4	32,3
15–19	6,0	2,7	79,6	0,034	391,1	2124,4	26,7
20–29	43,5	19,3	76,9	0,251	672,2	1733,3	22,5
30–39	30,5	13,6	57,6	0,236	507,8	1061,1	18,4
40–49	24,0	10,7	44,0	0,242	386,7	553,3	12,6
50+	75,0	33,3	33,3	1,000	166,7	166,7	5,0
<i>Усяго:</i>	225,0	100,0	–	–	–	–	–
<i>Мужчыны</i>							
20–29	13,5	19,9	100,0	0,199	900,7	2317,6	23,2
30–39	15,1	22,2	80,1	0,277	690,4	1416,9	17,7
40–49	9,7	14,3	57,9	0,246	508,1	726,5	12,5
50+	29,7	43,7	43,7	1,000	218,4	218,4	5,0
<i>Усяго:</i>	68,0	100,0	–	–	–	–	–
<i>Жанчыны</i>							
20–29	20,0	45,5	100,0	0,455	772,7	1852,3	18,5
30–39	5,0	11,4	54,5	0,208	488,6	1079,5	19,8
40–49	2,5	5,7	43,2	0,132	403,4	590,9	13,7
50+	16,5	37,5	37,5	1,000	187,5	187,5	5,0
<i>Усяго:</i>	44,0	100,0	–	–	–	–	–

У выпадку недаўліку дзіцячых рэшткаў у палеа-дэмаграфіі з мэтай прыцягнення даных для параўнальнага аналізу выкарыстоўваецца такі паказчык, як сярэдняя чаканая працягласць жыцця дарослых без уліку дзіцячай смяротнасці (E_{20}). Для даследаванай групы насельніцтва сярэдняя чаканая працягласць жыцця дарослых складала 22,5 гады. Сэнс параметра E_{20} у наступным: індывіды, якія дасягнулі ўзросту 20-ці гадоў, у сярэднім маглі разлічваць пражыць яшчэ 22,5 гады, гэта значыць, што сярэдняя працягласць жыцця дарослых (без уліку дзіцячай смяротнасці) складала 41,1 года. Чаканая працягласць жыцця дарослых у даследаванай групе вельмі блізкая аналагічнаму паказчыку, атрыманаму па вясковаму насельніцтву Беларусі XVIII–XIX стст. (22,7 гады) [6, с. 297]. У храналагічна блізкіх групах гарадскога насельніцтва Полацка і Гор Вялікіх XVII–XVIII стст. гэты паказчык некалькі ніжэй (19,1 і 21,0 год адпаведна) [7, с. 253].

Працэнт дажываючых да фінальнай узроставай кагорты (d_{50+}) у коматаўскай групе складае 33,3%, што вельмі блізка аналагічнаму паказчыку ў сельскага насельніцтва Беларусі XVIII–XIX стст. (35,6%). У даследаваных намі групах гарадскога насельніцтва Полацка і Гор Вялікіх гэты паказчык значна ніжэйшы і складае адпаведна 13,0 і 11,1%.

Для насельніцтва Коматава былі зарэгістраваны міжпалавыя адрозненні сярэдняй чаканай працягласці жыцця. У мужчын сярэдняя чаканая працягласць жыцця (E_{20}) складае 23,2 гады, у той час як у жанчын гэты паказчык меншы амаль на пяць гадоў і складае 18,5 год. Ніжэйшая працягласць жыцця жанчын у параўнанні з мужчынамі была характэрна для многіх папуляцый мінулага. Адрозненні паміж мужчынамі і жанчынамі выяўляюцца таксама ў рознай узроставай структуры смяротнасці. У мужчын пік смяротнасці прыходзіцца на старэйшую ўзрос-

тавую кагорту (50+) пры некалькі павышанай смяротнасці маладых мужчын ва ўзроставым інтэрвале 20–40 гадоў. У жанчын максімальны пік смяротнасці прыходзіцца на ўзрост 20–30 гадоў. Блізкая карціна ўзроставага размеркавання смяротнасці сярод мужчын і жанчын была характэрна для вясковага насельніцтва Беларусі XVIII–XIX стст. [5, 6], а таксама для насельніцтва Літвы XVII–XVIII стст. [7, с. 127–129].

Верагоднасць смерці (q_x) выяўляе ступень рызыкі смерці на працягу вызначанага ўзроставага інтэрвалу для кожнага індывіда ў дадзенай папуляцыі. Ва ўзроставай катэгорыі 20–30 гадоў жанчыны маюць больш высокую ў параўнанні з мужчынамі верагоднасць смерці; пасля 30 гадоў гэтыя суадносіны змяняюцца, верагоднасць смерці ў жанчын захоўваецца некалькі паніжанай у параўнанні з мужчынамі аж да старасці. Факт павышанай смяротнасці ў маладых жанчын тлумачыцца высокай рызыкай смерці, звязанай з дзетанараджэннем, абумоўленай антысанітарнымі ўмовамі ў перыяд родаў і пасляродавы перыяд.

У цэлым паказчыкі смяротнасці ў даследаванай групе насельніцтва Коматава з'яўляюцца тыповымі для сельскага насельніцтва Беларусі гэтага перыяду.

Заклучэнне. Такім чынам, шкілетныя матэрыялы, выяўленыя падчас археалагічных раскопак могільніка Коматава-5-ГЭС, прадстаўлены рэшткамі не менш за 302 чалавекі, сярод якіх 48 дзяцей і 254 дарослых. Зарэгістраваны павышаны ўзровень смяротнасці ў даследаванай групе насельніцтва ў цэлым з'яўляецца тыповым для сельскага насельніцтва Беларусі гэтага перыяду. Павышаная смяротнасць маладых жанчын, звязаная з дзетанараджэннем, таксама з'яўлялася звычайнай з'явай ў чалавечых папуляцыях мінулага.

Літаратура

1. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларускай ССР. Гродзенская вобласць. – Мінск, 1986.
2. Ubelaker, D. H. Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation / D. H. Ubelaker. – Washington : Taraxacum, 1989. – 172 p.
3. Piontek, J. Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny / J. Piontek. – Poznań : UAM, 1996. – 217 s.
4. Piontek, J. Biologia populacji pradziejowych. Zarys metodyczny / J. Piontek. – Poznań : UAM, 1985. – 260 s.
5. Емельянчик, О. А. Возможности палеодемографической реконструкции в изучении различных хронологических групп населения с территории Беларуси / О. А. Емельянчик // Актуальные вопросы антропологии / Ин-т истории НАН Беларуси. – Минск : Право и экономика, 2008. – Вып. 2. – С. 295–301.
6. Емельянчик, О. А. Смертность городского населения Беларуси XVII–XVIII вв. (по материалам погребений в Полоцке и Горах Великих) // Актуальные вопросы антропологии / Ин-т истории НАН Беларуси. – Минск : Беларусь. наука, 2010. – Вып. 5. – С. 251–266.
7. Янкаускас, Р. К антропоэкологии средневекового города (по литовским остеологическим материалам) // Экологические проблемы в исследованиях средневекового населения Восточной Европы: сб. науч. статей / Рос. АН, Ин-т археологии РАН, Росс. Фонд фундаментальных исследований ; отв. ред. Т. И. Алексеева. – М., 1993. – С. 123–144.

Резюме

Ю. В. Юркавец, В. А. Емельянчик

Итоги археологического и антропологического изучения материалов погребений памятника Комотово-5-ГЭС

В статье представлены результаты антропологического и археологического исследования материалов грунтового кладбища около д. Коматово Гродненского района Гродненской области. На основании вещевого инвентаря погребения датированы концом XV – XVIII в. Скелетные материалы, выявленные во время археологических раскопок, представлены останками не менее 302 человек, среди которых 48 детей и 254 взрослых. Зарегистрированные показатели смертности в исследованной группе населения в целом являются типичными для сельского населения Беларуси этого периода.

Summary

J. Jurkavets, V. Emeljanchik

The results of archaeological and anthropological investigations of materials of Komotovo-5-GES

In article results of anthropological and archaeological research of materials of a cemetery nearby v. Komatovo of the Grodno district are presented. On the basis of ware stock burials are dated back the end 15th–18th centuries. The materials revealed during archeological excavations, are presented by remains not less than 302 persons, among which 48 children and 254 adults. The registered level of mortality rate in the investigated group of the population as a whole are typical for rural population of Belarus of this period.

Пасмыніў 23.02.2012